

УДК 342:316.344.5

О.М. МУЗИЧУК, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ “ПРАВОВИЙ СТАТУС” СУБ’ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ

Ключові слова: *категорія “правовий статус” суб’єкта, адміністративно-правові відносини*

Визначення місця та особливостей діяльності будь-якого із суб’єктів правовідносин можливе за умови аналізу їх правового статусу. Взагалі, категорія *правового статусу* є однією із центральних в теорії держави і права та усіх без винятку галузевих юридичних наук, що обумовлюється складністю та багатозначністю цього юридичного явища. Сьогодні важко знайти хоча б одну наукову працю з правничої (юридичної) тематики, яка була реалізована у формі дисертації, монографії, науково-практичного чи навчального посібника, і в якій би категорія правового статусу не використовувалась. Наприклад, в підручниках з адміністративного права одночасно використовуються такі терміни, як “правовий статус”, “правове положення” (становище) чи “адміністративно-правовий статус” [1, с.86, 120, 122; 2, с.27, 39, 57; 3, с.22, 39, 75], окремі розділи вказаних та інших підручників з адміністративного права присвячені аналізу адміністративно-правового статусу громадян, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств та установ, об’єднань громадян та інших суб’єктів адміністративно-правових відносин. Однак, не зважаючи на це серед науковців, у тому числі й адміністративістів відсутня загальноприйнята думка щодо сутності правового статусу та його

елементів [4-9]. І саме віднесення тих чи інших елементів до структури правового статусу (правового положення (становища) чи адміністративно-правового статусу (які ми розуміємо як синоніми), породжує різні його тлумачення. У зв’язку з цим метою цієї статті є уточнення сутності правового статусу суб’єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. Наукова новизна роботи визначається тим, що у ній на підставі аналізу семантичних та загальнотеоретичних положень визначено поняття правового статусу суб’єкта адміністративно-правових відносин, окремо уточнено елементний склад правового статусу фізичних та юридичних осіб як суб’єктів адміністративно-правових відносин.

Словосполучення “правовий статус” складається з двох слів “правовий”, коренем якого є “право”, та “статус”. Розглянемо їх окремо. В одному із тлумачних словників української мови право визначається, як: законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни; система встановлених державою правил і норм, які регулюють правовідносини [10, с.481]. Як зазначає О.Ф. Скакун, “термін “право” вживають у різних значеннях (право першості в черзі; право на подяку за безкорисну допомогу; право співзасновника комерційної корпорації вимагати здійснення його корпоративних прав; право зажадати повернення свого майна із незаконного володіння та ін.). В усіх випадках термін “право” означає правда, справедливість. У правничій літературі “право” розуміється у двох значеннях, як: певні можливості, що має суб’єкт суспільних відносин; сукупність юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин. Як правило право поділяють на: 1) загально-соціальне, або безпосередньо-соціальне (впливає безпосередньо із соціального життя і не залежить від держави); 2) спеціально-соціальне, юридичне (є наслідком державної діяльності, втіленням волевиявлення держави). Останнє право через систему норм права

надає можливість регулювати різноманітні соціальні відносини. Норма права – це модель юридичного взаємозв'язку суб'єктів, особливістю якого є забезпечення певних можливих діянь одних суб'єктів відповідними діями інших [11, с.105-106]. Фактично норми права складають основу правового статусу суб'єкта права чи конкретного правовідношення.

Що стосується іншої частина словосполучення “правовий статус”, то необхідно зазначити, що правова наука й досі не виробила єдиного підходу до розуміння сутності понять “статус”, “правовий статус”, “правове положення (становище)”, які досить часто використовуються як у правових актах, так і у спеціальній (як правило юридичній) науковій літературі. У деяких наукових працях вказані терміни ототожнюються із компетенцією або із повноваженнями [12, с.70], що вважаємо необґрунтованим, оскільки компетенція та її елемент – повноваження охоплюються категорією “правовий статус”.

Загалом, у перекладі з латинського слово “статус” означає положення, стан чогонебудь або будь-кого: “статус людини”, “статус особи”, “статус громадянина”, “статус органу” й т.д. [13, с.578]. У тлумачних словниках статус визначається як: правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків” [10, с.572].

Як було зазначено вище, категорія статусу використовується багатьма науками. Так, у філософії статус розглядається, як “соціальний, співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається низкою ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [14, с.342]. У соціології - як “спільність людей, стиль життя, набір звичок, цінностей, вірувань, уявлень” [15, с.615]. У політології - як “комплексний показник становища певного прошарку, групи чи

індивідів в соціальній системі, один з найважливіших параметрів соціальної стратифікації [16, с.400]. В економіці - як сукупність певних ознак, серед яких: визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, що характеризується метою та складом засновників, правовим режимом майна, організацією управління та умовами і обсягом відповідальності; майнова відокремленість; легалізація існування в якості суб'єкта господарювання; самостійна відповідальність за результати господарювання; самостійність в господарському обороті, яка передбачає свободу вибору видів діяльності, незалежність [17, с.195].

У правничих науках використовуються такі категорії, як: “конституційно-правовий статус” [18, с.20]; “адміністративно-правовий статус” [4-9]; “міжнародно-правовий статус” [19, с.53]; “кримінально-процесуальний статус” [20, с.146]; “соціально-правовий статус” [21, с.10], що насамперед пов'язано із специфікою предмета та об'єкта дослідження відповідної науки та особливостей суспільних відносин, які регулюються законодавством. Наприклад, О. Целєв під соціально-правовим статусом розуміє “не тільки сутність прав, обов'язків і гарантій, а ще й місце суб'єктів у соціальній системі суспільства” [21, с.10].

Вище ми зазначали, що у юридичній літературі категорії “правовий статус” і “правове положення (становище)” інколи розглядаються як різні за значенням. Наприклад, на думку В.Т. Білоуса, правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове становище розглядається як динамічний розвиток сукупності прав і обов'язків особи, що зумовлено її вступом до тих чи інших правовідносин [22, с.124]. Н.В. Вітрук, зазначає, що категорія “правовий статус особи” більш вузька, оскільки виступає частиною (ядром) поняття “правове положення особи” [23, с.152]. Не можемо погодитись із щойно приведеними висновками науковців, оскільки: по-перше, як правовий статус, так і правове становище можуть бути

одночасно статичними та динамічними категоріями; по-друге, визначити яка з них ширша категорія, а яка вужча складно, оскільки переважна більшість науковців, думку яких ми поділяємо, вважає їх синонімами. Звідси, спроби використати ці терміни як такі, що відрізняються за змістом і значенням, будуть лише вносити плутанину у відповідну термінологію.

Найбільш проблемним є визначення елементного складу правового статусу суб'єкта будь-яких правових відносин, зокрема і адміністративно-правових. Загалом, елемент (від латинської *elementum* – первісна, складова речовина) – складова будь-чого цілого [24, с.245]. Елемент трактується також як поняття об'єкта, що входить до складу визначеної системи і розглядається у її межах як неподільний [25, с.127]. Вважаємо, що під елементами правового статусу необхідно розуміти його складові, які у сукупності складають змістовну правову (юридичну) характеристику суб'єкта правовідносин, вказують на його специфіку, відмінність від інших суб'єктів.

Правовий статус має складну структуру, що обумовлює необхідність визначення загальної системи його елементів. Наприклад, на думку Д.Д. Цабрії, визначити їх можливо: "...шляхом аналізу ознак органу як суб'єкта управління, беручи ці ознаки як об'єктивну передумову правового статусу" [26, с.126]. О. Белкін та Л. Гумерова вказують, що "...визначення елементів статусу повинно відповідати вимогам їхньої автономності" [27, с.26].

Науковці називають різну кількість елементів правового статусу, інколи об'єднують їх у певні блоки. Так, В.Б. Авер'янов зазначає, що поняття "адміністративно-правовий статус" охоплює "комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, які

реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними" [1, с.194]. О.В. Петришин до елементів правового статусу крім прав та обов'язків (повноважень) відносить юридичну відповідальність [28, с.41]. Є.В. Охотський до вказаних вище елементів правового статусу додає: обмеження, гарантії та економічне забезпечення [29, с.54]. Подібну точку зору висловлює Ю.П. Битяк, однак серед таких елементів вчений уже не називає "обмеження" та "економічне забезпечення" [30, с.43]. В.М. Манохін, крім вказаних, включає до правового статусу завдання та основні функції, правові форми діяльності та порядок взаємовідносин по посаді [31, с.97-99]; О.Ф. Скакун – права і свободи [32, с.409]; В.О. Воробйов - службові зв'язки та підпорядкування [33, с.23-29]; М.Г.Шульга - цілі, компетенцію [34, с.11-21]; О.М. Костюков - гарантії реалізації повноважень [35, с.12-16]; І.Л. Бачило - правомочність [36, с.56, 80]; П.Є. Ніколов – правовий режим внутрішніх процесів керівництва [37, с.51]; В.В. Молдован та В.Ф. Мелашенко - форму і методи діяльності державного органу, форму актів, правові підстави їх виникнення та тривалість функціонування [38, с.227].

Деякі науковці елементи правового статусу об'єднують у певні групи (блоки). Так, Д.Н. Бахрах зазначає, що адміністративно-правовий статус складається з трьох блоків: 1) цільового, який визначає норми про цілі, завдання і функції та принципи діяльності; 2) організаційно-структурний, який складається з правових приписів, що регламентують порядок утворення, реорганізацію, ліквідацію органу, його структуру, лінійну і функціональну підпорядкованість; 3) компетенцію, як сукупності владних повноважень і підвідомчості [39, с.85]. Подібну точку зору підтримує О.Ю. Якимов [40, с.34]. А.А. Стародубцев, уточнюючи вище наведені підходи науковців, пропонує розглядати правовий статус за такими блоками: а) цільовий; б) структурно-організаційний; в) функції та повноваження; г) функціональний; д) відповідаль-

ність [41, с.86].

Аналіз приведених вище та інших теоретико-методологічних положень науковців щодо розуміння сутності категорії “правовий статус” (“правове положення” (становище), “адміністративно-правовий статус”) та його елементного складу дозволив зробити такі висновки:

1. Використання науковцями для характеристики одних і тих же явищ, таких категорій як “правовий статус”, “правове положення” (становище), “адміністративно-правовий статус”, в першу чергу, пов’язане з тим, що у тлумачних словниках (енциклопедіях) статус визначається через положення або через становище. Спроби використати ці категорії як такі, що відрізняються за змістом і значенням, будуть лише вносити плутанину у відповідну термінологію.

2. Основне призначення категорії “правовий статус” полягає у деталізації особливих ознак суб’єктів правовідносин. У визначенні правового статусу будь-якого суб’єкта акцентується увага саме на його ролі та місці у системі правовідносин та на те, чим він відрізняється від інших суб’єктів.

3. В теоретичному розумінні відсутній єдиний підхід серед науковців у визначенні правового статусу, а існуюча багатоманітність поглядів в основному зводиться до визначення його елементів. У правничій літературі правовий статус суб’єкта, як правило, визначається через систему закріплених в нормативних актах прав та обов’язків (повноважень), а також його відповідальності. Відносно решти елементів, яких ми загалом нарахували тринадцять, думки вчених різняться, що у першу чергу залежить від того, розглядається статус фізичної чи юридичної особи, одноосібного чи колегіального суб’єкта.

4. Правовий статус тісно пов’язаний з інститутом правового регулювання, оскільки через останній відбувається юридичне оформлення першого.

Таким чином, пропонуємо під *правовим статусом суб’єкта* адміністративно-

правових відносин розуміти систему закріплених у нормативно-правових актах ознак, які визначають його роль, місце та призначення у системі правовідносин, вказують на його відмінність від інших суб’єктів та порядків взаємовідносин між ними.

Щодо елементного складу правового статусу суб’єктів адміністративно-правових відносин, то він, насамперед, залежить від того, чи це фізична, чи юридична особа. Наприклад, якщо фізична особа, то елементами її правового статусу будуть: права, обов’язки та відповідальність, якщо юридична, то до таких пропонуємо віднести: мету її утворення та діяльності, завдання, функції, обов’язки, права, відповідальність, особливості організаційно-структурної будови та взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Т.1. Загальна частина /Ред. колегія: В.Б. Авер’янов (голова). -К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. -584 с.
2. Адміністративне право України: Підручник /Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. -К.: Юрінком Інтер, 2005. -544 с.
3. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник. -К.: Юрінком Інтер, 2003. -544 с.
4. Зуй В.В. Адміністративно-правовий статус громадян в Україні // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези доповідей та наукових повідомлень республ. наук.-практ. конф.; 9-11 листопада 1995 р. -Харків: НЮА України, 1995. -С.107-108.
5. Кисіль Л.Є. Адміністративно-правовий статус керівника підприємства: теоретичні питання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 /НАН України, ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. -К., 1998. -18 с.
6. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про

склад елементів // Право України. –2002. –№ 8. –С.21-25.

7. Тищенко Н.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії і шляхи їх удосконалення. –Харків, 1998. –268 с.

8. Шестаков С.В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: сутність та структура // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. –2001. –Спецвипуск. –С.149-153.

9. Орзіх М. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування // Юридический вестник. –2000. –№ 2. –С.101-107.

10. Тлумачний словник української мови /Укл.: Ковальова Т.В., Коврига Л.П. –Харків: Синтекс, 2005. –672 с.

11. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник /За ред. В.В. Копейчикова. –К.: Юрінком Інтер, 1998. –320 с.

12. Пономарев Л.И. Компетентность и компетентность персонала государственной службы // Государственная служба РФ: становление, кадровое обеспечение. -1994. -№ 7. -С.70-74.

13. Большой юридический словарь /Авт. сост.: Додонов В.Н. и др.; Под ред. А.Я. Сухарева и др. –М.: ИНФРА-М, 1998. –790 с.

14. Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука. –К.: Головна редколегія УРЕ, 1973. –560 с.

15. Вебер М. Избранные произведения /Сост. общей ред. и послесловия Ю.Н. Давыдова. -М.: Прогресс, 1990. –804 с.

16. Політичний енциклопедичний словник: Навчальний посібник /Упорядники В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкін /За ред. Ю.М. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна. -К.: Генеза, 1997. –642 с.

17. Ісаков М.Г. Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 /НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. –Донецьк, 2006. –227 с.

18. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: актуальні проблеми теорії // Часопис Ки-

ївськ. ун-ту права. –2003. –№ 4. –С.20-27.

19. Киценко Д.М. Практика Арктичної Ради як унікальний приклад визнання особливого міжнародно-правового статусу корінних народів // Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту. –2002. –№ 4. –С.53–61.

20. Лень В.В. Деякі питання кримінально-правової характеристики осудності // Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту МВС України. -1999. -№ 1. -С.146-149.

21. Цельев О.В. Міліція як інститут громадянського суспільства: Автореф. дис... канд. юрид. наук. –К., 1998. –16 с.

22. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): Дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. –Ірпінь, 2004. –444 с.

23. Витрук Н.В. Основы правового положения личности в социалистическом обществе. –М.: Юрид. лит., 1979. –251 с.

24. Словник іноземних слів /За ред. О.С. Мельничука. –К.: Наук. думка, 1974. –565 с.

25. Философский словарь /Под ред. И.Т. Фролова. –М.: Политиздат, 1991. –560 с.

26. Цабрия Д.Д. Статус органа управления // Советское государство и право. -1978. -№ 2. -С.126-127.

27. Белкин А.А., Гумерова Л.Ш. Понятие и особенности правового статуса органа Советского государственного управления // Государственное управление и право: история и современность. -Л., 1984. –С.6-12.

28. Петришин О.В. Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація. -К.: УНКВО, 1990. -76 с.

29. Государственная служба: теория и организация: Курс лекций /Под общ. ред. Охотского Е.В., Игнатова В.Г. -Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. -640 с.

30. Битяк Ю.П. Державна служба та розвиток її демократичних основ. –Харків: Укр. Юрид. академія, 1990. –74 с.

31. Манохин В.М. Советская государственная служба. -М.: Юрид. лит., 1966. –196 с.

32. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. -Харків: Консум, 2001. -656 с.

33. Воробьев В. Особенности государственной службы в СССР // Советское государство и право. -1984. -№ 5. -С.23-29.
34. Шульга В.М. Курс административного права и процесса. -М.: Юринформ, 1998. - 798 с.
35. Костюков А. Административно-правовой статус государственных служащих // Советское государство и право. -1988. -№ 3. -С.12-16.
36. Бачило И.П. Функции органов управления: Правовые проблемы оформления и реализации. -М.: Юрид. лит-ра, 1976. -198 с.
37. Николов П.Е. Совершенствование правового статусу отделов и управлений исполкомов местных советов // Вестник Московск. ун-та: Право. -1978. -№ 4. -С.48-55.
38. Молдован В.В., Мелашенко В.Ф. Конституційне право: Опорні конспекти: словник-довідник /Відп. ред. О.О. Півень. -К.: Юмана, 1996. -271 с.
39. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник. -М.: БЕК, 1996. -368 с.
40. Якимов А.Ю. Субъекты административной юрисдикции (правовой статус и его реализация): Монография. -Ч.1. Правовой статус субъекта административной юрисдикции. -М.: ВНИИ МВД России, 1996. -68 с.
41. Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. -Харків, 1999. - 185 с.

Музичук О.М. Уточнення сутності категорії “правовий статус” суб’єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу // Форум права. -2008. -№ 1. - С.316-321 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08tomiec.pdf>

На підставі аналізу семантичних та загальнотеоретичних положень удосконалено поняття правового статусу суб’єкта адміністративно-правових відносин, уточнено елементний склад правового статусу фізичних та юридичних осіб як суб’єктів адміністративно-правових відносин.

Музычук А.Н. Уточнение сущности категории “правовой статус” субъекта административно-правовых отношений и его элементного состава

На основании анализа семантических и общетеоретических положений усовершенствованы понятия правового статуса субъекта административно-правовых отношений, уточнен элементный состав правового статуса физических и юридических лиц как субъектов административно-правовых отношений.

Muzychuk A.N. Specification of essence of a category “legal status” of the subject of administrative-legal relations and its element structure

On the basis of the analysis of semantic and general-theoretical positions concepts of a legal status of the subject of administrative-legal relations are advanced, the element structure of a legal status of physical and legal persons as subjects of administrative-legal relations is specified.